

România în secolul XX

Francesco GUIDA (n. 1950) este specialist în istoria Europei Centrale și de Est. Profesor titular, din 2001, la Universitatea Roma Tre, unde a fost decanul Facultății / Departamentul de Științe Politice și membru al Senatului Academic (2008-2018). Din 2013, prezidează Conferința italiană de științe politice – CISPOL. Este membru al Consiliului Național al Universității (CUN).

Autor a 11 cărți (unele traduse în poloneză, rusă, spaniolă), a publicat peste 180 de eseuri pe teme istorice, în reviste și în culegeri de articole din Italia și din străinătate. A coordonat 28 de lucrări științifice, cea mai recentă fiind *Europa de Sud-Est și Adriaticul. Studii italiene*, Editura Aracne, Roma, 2019.

1987 – Premiul „Howard Marraro” al Societății Americane de Istorie Italiană pentru cartea *Italia și risorgimento balcanic*.

2003 – Ordinul *Meritul Cultural* în grad de ofițer al Președinției Române.

2012 – Diploma Ministerului Afacerilor Externe al României pentru promovarea valorilor universale în relațiile internaționale.

2017 – *Doctor honoris causa* (Academia Bulgară de Științe – Institutul de Studii Balcanice).

Traducătorul, Dragoș COJOCARU (n. 1968) este doctor în filologie, dantolog, prof. univ. dr. hab. la Departamentul de limbi și literaturi străine al Universității „Al.I. Cuza” din Iași, Italianistică și Hispanistică. Traducător de volume literare și științifice din limbile italiană și spaniolă (Umberto Eco, Mario Vargas Llosa, Alessandro Baricco, Franco Cardini, Paolo Rossi, Fernando Savater ș.a.).

Volume de autor: *Suavul suspin*, eseuri, 2004, *Natura în Divina Comedie: studiu istoric și comparativ*, 2005; *Lornionul galactic. Cu Plácido Domingo, prin universul teatrului liric*, vol. I, 2014.

Francesco GUIDA

România în secolul XX

Traducere din limba italiană de Dragoș COJOCARU

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel./fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

Suport juridic: Efrim, Roșca și Asociații

Cărțile Cartier pot fi procurate online pe shop.cartier.md

și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, Barnes & Noble și cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 022 24 10 00.

E-mail: librariadinhol@cartier.md

Librăria online, shop.cartier.md, tel. 068 555 579.

E-mail: vanzari@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712, București, România

Tel./fax: (021) 210.80.51

E-mail: romania@cartier.md

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Dorin Onofrei

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Marina Darii

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Francesco Guida

ROMANIA

Edizioni Unicopli, 2005 e 2009

Francesco Guida

ROMÂNIA ÎN SECOLUL XX

Ediția I, noiembrie 2019

Copyright © 2005 e 2009 by Edizioni Unicopli

© 2019, Editura Cartier pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Guida, Francesco.

România în secolul XX / Francesco Guida; trad. din lb. ital. de Dragoș Cojocaru. –

[Chișinău]: Cartier, 2019 (Tipogr. „Bons Offices”). – 384 p. – (Colecția „Cartier istoric” / coord. de Virgil Păslariuc, ISBN 978-9975-79-902-7).

Bibliogr.: p. 339-372. – Indice de nume : p. 373-382. – 500 ex.

ISBN 978-9975-86-385-8.

94(498)“19”

G 95

Cuprins

I. România până la Primul Război Mondial	9
1. Constituirea statului național în secolul al XIX-lea	9
2. România la începutul secolului al XX-lea	16
3. Războaiele balcanice și noua politică externă	25
II. Participarea la Primul Război Mondial și Marea Unire	32
1. Intrarea în război (august 1916)	32
2. Abandonarea Țării Românești, armistițiul și pacea separată	35
3. Conservatorii și războiul	41
4. Reintrarea României în război și lărgirile teritoriale	42
5. Războiul cu Ungaria	52
III. Noile hotare. Reformele și criza politică de după război	59
1. România și contextul internațional. Chestiunea evreiască	59
2. Chestiunea Dunării	62
3. Dificila perioadă de după război	64
4. Chestiunea agrară	67
5. Reforma electorală și evoluțiile politice imediat după război	70
6. Primul guvern Averescu	76
7. Probleme de politică externă	86
8. Partidele politice	89
9. Intelectualii și naționalismul	92
10. Alternative la democrație?	101
11. Dinamica socială și politica de școlarizare	104
12. Democrația mimată	109
IV. România Mare între cele două războaie mondiale (1922-1937)	111
1. Primul guvern legislativ și noua Constituție	111
2. Tentative insurecționale în Basarabia	118
3. Al doilea guvern Averescu	122
4. În căutarea stabilității politice	125
5. Național-țărăniștii la putere	127
6. Guvernul Iorga	134
7. Regele preia inițiativa	137
8. Întoarcerea liberalilor	144
9. Democrația ghidată	147

V. Dictaturile lui Carol al II-lea și Antonescu.	
Al Doilea Război Mondial	155
1. Spre regimul autoritar	155
2. Regim personal și legionarism	161
3. Regimul lui Ion Antonescu	171
4. Intrarea în război	178
5. Căderea lui Antonescu și inversarea alianțelor	185
VI. Nașterea și prima fază a regimului comunist	192
1. Chestiunea crucială a Transilvaniei	192
2. Nașterea regimului comunist	199
3. Prima fază a regimului: teroarea	208
4. Biserica și regimul	216
5. Politica externă și sovietizarea României	222
6. Epurările	228
7. Regimul, intelectualii și societatea	243
VII. De la destalinizare la dictatura lui Ceaușescu	248
1. Destalinizarea și ajunul noului curs	248
2. Erezia românească	254
3. Ascensiunea lui Ceaușescu	264
4. CAER-ul, Tratatul de la Varșovia, Moscova și România	267
5. România și Occidentul	270
6. Dictatura personală	273
7. Vertijul puterii	282
VIII. Revoluția din 1989 și România postcomunistă	294
1. Revoluția din 1989	294
2. Chestiunea Moldovei	304
3. România postcomunistă	308
4. Foștii comuniști se dau la o parte	312
5. Întoarcerea și declinul lui Iliescu: branșarea la Occident	317
Anexă. Șefi de stat și de guvern	333
Bibliografie	339
Indice de nume	373

I

România până la Primul Război Mondial

1. Constituirea statului național în secolul al XIX-lea

Potrivit unei cunoscute expresii a istoricului Gheorghe Brătianu, națiunea română ar reprezenta un miracol istoric. Efectiv, aceasta își păstrează o identitate proprie, de altminteri, nu o dată pusă în discuție, în pofida contactului constant cu popoare într-o anumită măsură diferite de ea, precum și în ciuda faptului că împrejurările politice și istorice au complotat mai mereu pentru a împiedica o asemenea realizare. La fel ca în numeroase alte regiuni de pe continentul european, nu sângele și neamul au fost cele care au prevalat, ci cultura. În privința etnogenezei românilor, discuțiile au fost aprinse, cum de altfel continuă să fie și mai departe, chiar dacă pe un ton ceva mai relaxat. De-a lungul erei creștine, pământurile românești, atât la nord, cât și la sud de Carpați, au înregistrat succedarea celor mai diferite feluri de cuceritori, nu doar de proveniență europeană, ci și asiatică. În acest amestec de popoare, faptul care frapează în cea mai mare măsură îl constituie supraviețuirea limbii latine, importate în Dacia ca urmare a cuceririi romane înfăptuite de împăratul Traian. Stăpânirea romană a durat doar din primii ani ai secolului al II-lea până în 240 d.Hr., însă efectele sale par să fi fost mult mai durabile. Mai spre Apus, așadar, în arii mai apropiate de Roma, alte limbi au prevalat asupra latinei; pe teritoriile românești s-au stabilit huni, slavi, avari, cumani și alte popoare, care însă nu au putut să elimine întrebuințarea vorbirii colonilor romani, așa cum nu a izbutit să o elimine nici puternica influență bizantină. Firește, fiecare civilizație a lăsat urme mai mult sau mai puțin însemnate, dar sămânța latină nu a devenit

sterilă, după cum o dovedea uzul lingvistic, mai mult decât orice altă trăsătură culturală sau antropologică. În epoca renașterilor naționale, această trăsătură atât de specifică a fost, cum era de așteptat, exaltată, cu toate că unele lucrări bine cunoscute (precum aceea a lui Henri Bogdan despre țările din Est) afirmă contrariul.

Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, religioșii din Școala Ardeleană au redescoperit Roma – unde, în calitatea lor de catolici de rit răsăritean, se deplasau pentru studii – și rădăcinile romane ale propriului lor popor. Numele acestora au devenit familiare pentru orice român cultivat: Ioan Inochentie Micu (Klein), Gheorghe Șincai, Samuil Micu, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu ș.a.m.d. Câteva decenii mai târziu, în principatele Țara Românească și Moldova, s-au încins de asemenea discuțiile despre originile națiunii române. De această problematică nu au rămas străini nici unii intelectuali de alte naționalități. Venețianul Marco Antonio Canini s-a numărat printre cei mai hotărâți susținători ai moștenirii latine, iar Ion Heliade-Rădulescu a mers până într-acolo încât să ceară o normare a limbii române după modelul limbii italiene. Fără a se ajunge la așa ceva, treptat, a încetat să mai fie folosită grafia slavă, care dominase de-a lungul întregului Ev Mediu și chiar mai departe, în epoca modernă. Atunci când, în 1877, s-a constituit un stat independent român, procesul de relatinizare a grafiei era deja aproape încheiat. În afara acestei chestiuni, mai rămânea o altă dispută, și anume aceea privitoare la teritoriile ocupate de români de-a lungul secolelor. În mod deosebit, de o mare importanță politică era să se stabilească dacă, în Transilvania (unde constituiau aproape o jumătate din populație, alături de maghiari, secuii, germani și slavi), aceștia locuiseră dintotdeauna sau poposiseră după cucerirea maghiară, așadar, cel puțin după secolul al IX-lea. Istoriografia românească și-a aflat în teoria germanului Robert Roessler adversarul și principala țintă: de fapt, acesta susținea că maghiarii, proveniți din stepile de la nord de Marea Neagră, au găsit această regiune pustie sau aproape pustie, în niciun caz populată de descendenții melanjului dintre daci, geți și latini sau coloni imperiali. Ca atare, românii nu ar fi avut dreptul să revendice Transilvania în cadrul procesului lor de reintegrare națională. În realitate, în secolul al XIX-lea, dincolo de această aspirație,

pentru românii din Transilvania era mai important să obțină o condiție politică, socială și economică egală cu aceea de care se bucurau maghiarii, mai cu seamă, dar și germanii sub dominația habsburgică (sau, mai bine zis, din 1867, austro-ungară). Dezbaterile dintre savanți puteau fi instrumentate politic, dar aveau prea puțin de a face cu această necesitate foarte concretă.

Dincolo de aspectele culturale menționate, din rațiuni mai mult politice decât demografice, procesul de renaștere națională a românilor nu își putea avea centrul în Transilvania, regiune aflată sub suzeranitatea Habsburgilor începând din 1699 (pacea de la Karlowitz, în urma unui război îndelungat și victorios împotriva Imperiului Otoman). Acest proces urma să se înfiripe și să se dezvolte în principatele Țara Românească și Moldova, aflate sub suzeranitatea sultanului. Aici, de fapt, națiunea română era net majoritară, inclusiv mulțumită unei condiții juridice aparte. Cuceritorii turci nu se stabiliseră pe teritoriile românești și nici nu numiseră aici vreodată un pașă ca guvernator, așa cum procedaseră în tot sud-estul Europei. Tributul plătit sultanului și obligația de a dirija tot comerțul spre Constantinopol au condiționat destinele celor două principate, însă, totodată, acestea se bucurau, în mod tradițional, de o discretă autonomie. Mai cu seamă, au lipsit colonizarea și convertirea la religia musulmană. Ca atare, condiționările culturale au fost destul de limitate. Din acest punct de vedere, mai importantă a fost influența regimului greco-fanariot, altfel spus, prezența, pentru mai bine de un veac – de la începutul secolului al XVIII-lea până în 1822 –, a unor principii aleși de guvernul otoman (Sublima Poartă) din rândurile notabilităților grecești din Fanar, un cartier din Constantinopol. Nu e de mirare că, în Țara Românească și în Moldova, clasa conducătoare era constituită dintr-o nobilime mixtă, greco-română. Începând din secolul al XVIII-lea, această nobilime și, odată cu ea, unii domnitori și-au îndreptat privirile către Rusia ca putere în măsură a scutura jugul turcesc, inclusiv în numele credinței creștine ortodoxe comune. În epoca napoleoniană, aspirațiile acestora la independență s-au îndreptat spre Franța și spre Occident în general. Cele două principate au fost atinse de valul de liberalism ce a străbătut Europa în perioada Restaurației, în pofida unei situări geografice periferice în raport cu aceasta din urmă. Mai

cu seamă în 1821, principatele s-au regăsit în planurile revoluționarelor greci, conduși de societatea secretă *Filiki Eteria*, astfel că insurecția antiturcească a izbucnit, în Moldova și în Țara Românească, cu câteva săptămâni înainte de Pelopones. În absența sprijinului sperat din partea țarului Alexandru I, conducătorii insurecției, Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti, au ajuns la o discordie feroce, iar trupele turcești au avut o misiune ușoară în restabilirea ordinii. În 1822, nemaivând încredere în fanarioți, sultanul a numit, după mai bine de un secol, domnitori de extracție națională. Câțiva ani mai târziu, victoria trupelor țariste împotriva celor otomane, soldată cu pacea de la Adrianopol (1829), a marcat un punct de cotitură în istoria celor două principate, care au fost supuse, nu mai puțin de un sfert de veac, influenței Rusiei (care, de fapt, exercita un adevărat protectorat), cu toate că suzeranitatea sultanului era încă recunoscută. Anii '30-'40 ai secolului al XIX-lea s-au caracterizat prin intrarea în vigoare a Regulamentului organic, un soi de constituție, percepută de progresiștii români ca fiind prea puțin liberală și prea coercitivă, dar care a contribuit la o anumită modernizare a țărilor române, mai cu seamă în sectorul comercial (deși pe spinarea țăranimii, care constituia majoritatea copleșitoare a populației).

Revoluția liberală și națională de la 1848, în Țara Românească mai mult ca în Moldova (unde a fost înăbușită în fașă), a încercat să introducă noi reguli constituționale mult mai avansate, o democrație reală și un mai mare control al națiunii asupra destinelor sale (fără a uita de existența unei dificile chestiuni agrare). Singura revoluție pașoptistă izbucnită într-o țară de religie ortodoxă, așadar, în sud-estul Europei, această mișcare nu a avut succes, ca urmare a intervenției militare rusești, corelate și paralele cu intervenția turcească. Condițiile nu erau de natură să creeze speranțe într-un rezultat diferit; de altminteri, în cei doi ani revoluționari, 1848-1849, nicio revoluție nu a fost încununată de succes (cu excepția Franței), iar cea ungară, mai ales, care îi interesa pe români în mod nemijlocit, a fost înecată în sânge. În Transilvania, de fapt, locuitorii români nu acceptaseră de bunăvoie deciziile politice ale guvernului revoluționar maghiar, prea puțin sensibil la cererile și la aspirațiile minorităților trăitoare între hotarele regatului Ungariei, condus de veacuri de Casa de Austria.

Când, în vara anului 1849, s-a putut încheia un acord între români și maghiari, trupele țarului, sosite în ajutorul austriecilor, ocupaseră deja regiunea. Totuși aceste evenimente anunțau deja ceea ce urma să se petreacă după alți câțiva ani. Pe de o parte, clasa conducătoare maghiară a ajuns cu cea austriacă, în cele din urmă, la compromisul (*Ausgleich*) din 1867, care a întărit controlul asupra Transilvaniei din partea guvernului de la Budapesta; pe de altă parte, aceia dintre români care erau din ce în ce mai puțin dispuși să suporte dominația străină și un regim învechit și conservator și-au putut susține cauza ca urmare a crizei orientale din 1853-1856. Această criză s-a încheiat prin înfrângerea, în Crimeea, a „colosului cu picioare de lut”, Rusia, care, în acei ani, suscita mari temeri în întreaga Europă. În timpul tratatelor de pace și în anii imediat următori, în rândul Marilor Puteri a prevalat ideea de a permite întărirea și unificarea națiunii române: aceasta urma să fie o santinelă, dacă nu un bastion, în calea panslavismului incipient, insuflat de la Sankt Petersburg și de la Moscova. Printr-o serie de întâmplări destul de complexe, în decursul cărora guvernul otoman a fost supus unor presiuni considerabile din partea guvernelor europene, s-a ajuns, la începutul anului 1859, la dubla alegere, de către adunările din Moldova și din Țara Românească, a aceluiași domnitor provenit din mica nobilime, colonelul Alexandru Ioan Cuza. Sultanul a așteptat trei ani până să recunoască uniunea personală a celor două principate, însă această uniune era destinată să devină efectivă și definitivă. Cuza, autor al unei prime și curajoase, deși limitate, reforme agrare, a fost constrâns să abdice printr-o lovitură de stat pusă la cale în 1866 de o „monstruoasă coaliție” formată din liberali și latifundiar conservatori. I-a urmat un domnitor străin, ales de Marile Puteri și susținut de Napoleon al III-lea, cu toate că se înrudea cu regele Prusiei: Karl Hohenzollern-Sigmaringen, care s-a înscăunat pe tronul princiar, acum unic, al principatelor române unite sau, mai simplu, al României. Odată cu noul domnitor a fost adoptată o constituție de tip liberal, inspirată după modelul belgian de la 1831. De fapt, prefacerile de la vârful statului însoțeau o lentă, dar reală evoluție a societății românești.

România era acum pregătită pentru independența care s-a proclamat în mai 1877, ca urmare a izbucnirii unui nou război ruso-turc,

care a implicat statul și armata română. Ministrul de Externe Kogălniceanu a putut să declare: „Suntem o națiune de sine stătătoare”. Acest conflict, încheiat prin pacea de la San Stefano, modificată în mare măsură de hotărârile Congresului de la Berlin (iunie-iulie 1878), a dus și la independența Serbiei și a Muntenegrului, precum și la nașterea unui stat bulgar autonom. România a fost constrânsă să îi cedeze trei județe din sudul Basarabiei aliatului rus (care, deja stăpân pe restul regiunii din 1812, căpăta acum acces la Delta Dunării) și, în schimb, a primit Dobrogea septentrională, un ținut nu tocmai atrăgător, situat de-a lungul coastei Mării Negre. Au fost astfel dobândite portul comercial Constanța și cel militar Mangalia, care făceau din România o țară maritimă, într-o mult mai mare măsură decât fusese până atunci. În mai 1881, Parlamentul a proclamat Regatul, în ciuda polemicilor legate de corectarea articolului 7 din constituție, cerută de puterile occidentale: aceasta privea extinderea cetățeniei la minoritatea evreiască, crescută numeric în cursul secolului al XIX-lea, mai ales ca urmare a aflului de imigranți provenienți din imperiul țarist. În 1881, pentru a soluționa lipsa unui moștenitor la tron, în cadrul familiei Sigmaringen s-a încheiat un acord potrivit căruia, la moartea lui Karl (Carol I), domnia avea să îi revină nepotului acestuia, Ferdinand. Odată eclipsat astrul francez, după războiul franco-prusac din 1870-1871, guvernul român, condus îndelung de exponenți liberali, și-a orientat politica externă spre Austro-Ungaria și Germania: în 1883 a fost semnat un tratat secret de alianță cu Dubla Monarhie, de fapt, România alăturându-se Triplei Alianțe (Berlin, Viena, Roma), constituită în 1882, și, într-adevăr, în 1888 a survenit și aderarea guvernelor german și italian la acest tratat, care a rămas mai departe secret. Această alegere servea la garantarea frontierelor românești împotriva unor eventuale amenințări venite dinspre Rusia sau dinspre state apropiate de aceasta, precum principatul autonom al Bulgariei, cu care rămăsese nesoluționat un diferend pentru controlul orașului Silistra, important din punct de vedere strategic. În 1885, Biserica Română a devenit autocefală, adică independentă de Patriarhia de la Constantinopol; prin constituția de la 1866, ea fusese deja recunoscută ca reprezentantă a „religiunii dominante”.

Ultimul sfert al secolului al XIX-lea s-a caracterizat printr-o creștere moderată a societății românești. În timp ce principalele orașe au avut electricitate între anii 1880 și 1890, industrializarea a fost modestă, iar chestiunea agrară a rămas nerezolvată, ba chiar se pare că s-a agravat, după cum indicau unele manifestări de nemulțumire ale țăranilor sau legea care permitea întrebuițarea forțelor de ordine pentru a-i aduce înapoi la lucru. Condițiile de viață ale populației rurale erau nesatisfăcătoare și foarte diferite de ale populației citadine. Chiar dacă nu se mai înregistrau epidemii de holeră și de ciumă, noi maladii legate de alimentația deficitară și-au făcut apariția într-un mediu complet sau parțial lipsit de mijloace sanitare: de altfel, cu toate că, încă din anii '60, exista o Facultate de Medicină, medicii erau încă foarte puțini în toată țara, dar unii dintre ei au izbutit să dobândească faimă internațională prin studiile lor. Nu a avut loc constituirea unei mișcări politice organizate pentru apărarea intereselor clasei țărănești, clasă care rămânea totuși net majoritară din punct de vedere numeric (în anii '80 s-a înregistrat înființarea unui partid țărănesc, care, în principiu, nu a lăsat nicio urmă). De altminteri, numărul redus al reprezentanților proletariatului industrial nu permitea ca mișcarea muncitorească organizată să aibă o mare importanță, ca reprezentanță atât sindicală, cât și politică. Mai mult decât burghezia financiară, producătoare sau a meseriilor, aflată în curs de afirmare, marii proprietari continuau să fie adevărații stăpâni ai politicii și ai țării, fie că simpatizau cu partidul liberal, fie că se orientau către celălalt partid istoric, acela conservator. Lumea intelectuală nu a întârziat să semnaleze – deși fără rezultate semnificative – problemele României. Pe de o parte, conservatorii din societatea culturală „Junimea”, înființată, printre alții, de literatul și politicianul Titu Maiorescu, au afirmat că modelele politice și culturale provenite din Occident trebuiau elaborate în funcție de contextul național (era chestiunea *forme* și a *fondului*). Pe de altă parte, în mediile proțăărănești și socialiste, s-a afirmat că se înfăptuise un nou sclavagism în dauna țărănimii. Cum am mai spus, sistemul politic era articulat în două partide aflate în opoziție, nelipsite de o forță proprie și de susținere în mediul clasei politice

și al numărului limitat de alegători (legea electorală era cenzitară și legată de reprezentanța pe categorii sociale). Aceste partide însă întâmpinau o îngrădire semnificativă dinspre puterea personală a suveranului, în măsură să răstoarne guverne care nu îi erau pe plac și să influențeze politica guvernelor ce se succedau. Din rândurile liberalilor, se distingea apoi primatul familiei Brătianu, la care se face referire ca la o adevărată dinastie neîncoronată. Aceasta era, în linii mari, situația României la începutul secolului XX.

2. România la începutul secolului al XX-lea

În zorii celui de-al XX-lea veac, statul român era încă limitat din punct de vedere teritorial și nu se putea numi o putere mijlocie, neprevalând nici măcar în aria sud-estului european, caracterizată de formațiuni statale de dimensiuni moderate (precum Grecia, Bulgaria și Serbia, ca să nu mai vorbim de Muntenegru) și cu resurse nu tocmai excepționale. Spre deosebire de celelalte state balcanice, România (care nici fizic nu face parte propriu-zis din Peninsula Balcanică) era doar parțial interesată de dinamica interne ale Imperiului Otoman: teritoriile spre care românii își îndreptau privirile nu se aflau sub suzeranitatea sultanului. În Macedonia erau prezenți și aromânii sau cuțovlahii, adică valahii șhiopătători (numiți astfel din pricina dialectului lor deosebit): aceștia constituiau ramura balcanică a etniei române, iar guvernul de la București s-a interesat de ei, însă fără a avea în vedere vreodată anexiuni teritoriale, așa cum se întâmpla, de regulă, cu guvernele elen, bulgar și sârb în raport cu alte populații din Macedonia. Așadar, politicienii români erau interesați în primul rând să mențină independența Regatului față de influențele excesive ale puterilor imperiale limitrofe: temute erau cea rusă și aceea (aliată) austro-ungară, mai degrabă decât puterea otomană, cu care, de fapt, nici nu se mai învecina. De asemenea, erau interesați să mențină echilibrul între statele din sud-estul european și să își garanteze o frontieră ce putea fi apărată spre Bulgaria. În acest sens, ori de câte ori climatul internațional se înfierbânta ca urmare a unor inițiative ale Organizației Revoluționare Interne Macedonene, ce determina mișcări diplomatice la Sofia, Atena și Belgrad, guvernul

român își făcea și el auzită vocea, în realitate niciodată ostilă cu ade-vărat față de guvernul și de politica sultanului. Așa au stat lucrurile, mai cu seamă, cu ocazia mării insurecții macedonene din august 1903 – înfăptuită în principal de elementul slav – și cu ocazia Revo-luției Junilor Turci din 1908, precum și a crizei bosniace din același an (încheiată prin anexarea definitivă la Austro-Ungaria a Bosniei-Herțegovina, provincie pe care acest imperiu o avea în administrație provizorie din 1878, prin decizia Congresului de la Berlin). Bucu-reștiul nu a reprezentat în aceste evenimente un factor determinant.

Aspirațiile de tip iredentist, deși reale în unele pături sociale, erau amorțite. Ele se îndreptau, în primul rând, spre Transilvania și spre alte teritorii supuse imperiului austro-ungar și, ca urmare a alianței semnate în 1883, mediile oficiale nu puteau să le susțină sau să le încurajeze. Pentru a constata noutăți în acest domeniu și, mai general, în materie de politică externă, a fost nevoie să se aștepte până la războaiele balcanice și ajunul Primului Război Mondial. To-țuși unele momente de o mai mare înflăcărare patriotică nu au lipsit: mai cu seamă, opinia publică a urmărit cu sufletul la gură faptele legate de acel *Memorandum* care, în 1892, i-a fost înaintat împăratu-lui Franz Joseph de Habsburg de reprezentanții românilor transilvă-neni organizați în Partidul Național Român, condus de Ioan Rațiu. În acest document se cerea egalitate în drepturi politice și sociale cu celelalte naționalități locuitoare în Transilvania, în primul rând cu cea ungară. Împăratul a retrimis cererea către guvernul de la Buda-pesta, de fapt, condamnând-o la respingere; iar semnatarii ei au fost arestați și judecați în procese soldate cu condamnări ușoare și totuși reprezentative pentru o direcție politică încă prea puțin concilian-tă față de o bună jumătate din locuitorii Transilvaniei. Dincolo de o legislație relativ liberală (dar foarte departe de acordarea votului universal), clasa conducătoare maghiară nu intenționa să facă mari concesii și să modifice radical raporturile interetnice. Așadar, pro-tesutul nu a avut consecințe practice, însă măcar a demonstrat că ro-mânii transilvăneni își aveau o clasă conducătoare a lor și că erau în stare să își reprezinte interesele în mod organizat, cu toate că în dieta de la Budapesta și în cea de la Viena aveau foarte puțini deputați. De o importanță aparte era existența și activitatea Partidului Național

Român, care a jucat un rol fundamental în anii următori. Cum am mai spus, aceste fapte erau urmărite în Regat cu sufletul la gură și cu implicare. Aici se înființaseră asociații culturale și politice, care organizau manifestări de simpatie față de compatrioții din Transilvania și susțineau lupta acestora pentru apărarea culturii naționale. Se cuvine să amintim că românii transilvăneni au reușit să facă față destul de bine încercărilor de maghiarizare prin impunerea limbii maghiare în școli și în administrație. De fapt, se puteau bucura de numeroase școli în limba maternă, fie și elementare, ce gravitau în jurul adevăratului bastion al naționalității, Biserica Ortodoxă și Biserica Unită (catolică de rit oriental). Afilieră religioasă reprezenta o trăsătură distinctivă națională puternică, iar bisericile constituiau un spațiu de transmitere și de punere în valoare a cutumelor lingvistice și culturale. Încă de la înființarea ei, în zorii secolului al XVIII-lea, Biserica Unită fusese concepută de Habsburgi ca o stavilă față de puterea nobilimii maghiare. În secolul al XIX-lea, nu puține au fost polemicele dintre clerul român transilvan și clerul maghiar, polemici rămase, de altfel, deschise. Mai cu seamă, dinspre partea maghiară se încerca să se obțină consimțământul Sfântului Scaun pentru întemeierea unei Biserici Unite de limbă maghiară, aspirație realizată pentru scurt timp în 1912. Mediile politice au opus mereu rezistență, considerând că maghiarii, legați de Roma din anul 1000, trebuiau să păstreze ritul și limba latină, spre deosebire de români, care și-au făcut intrarea în Biserica Catolică abia la începutul secolului al XVIII-lea, aducând cu sine propriul lor rit și propria lor limbă.

Dincolo de aceste chestiuni de ordin cultural, religios, politic și social, rămâne întrebarea: câți români din Transilvania aspirau cu adevărat la unirea cu România? Standardele economice, nivelul de dezvoltare civilă și socială (chiar abstracție făcând de tradiția statală sau de compoziția demografică) puteau, de fapt, să contrabalanseze sentimentul de afinitate națională. Se poate deci afirma că, în România, mișcarea iredentistă exista, dar nu era deosebit de virulentă, în timp ce lupta pentru apărarea naționalității române în partea maghiară a imperiului austro-ungar (numită Transleithania, deoarece este situată la răsărit de râul Leitha), deși semnificativă, nu mergea, inclusiv din motive de oportunitate, până într-acolo încât să solicite

secesiunea. De altfel, pentru mulți români supuși austro-ungari, mai ales din mediul rural, era încă în vigoare mitul „bunului împărat”, căruia îi rămâneau credincioși. Poate că nu întâmplător, tocmai din partea unui intelectual român din Lugoj, supus al Habsburgilor, Aurel Popovici, a venit propunerea de a transforma Austro-Ungaria într-o federație, Statele Unite ale Marii Austrii, cum suna titlul cărții pe care a publicat-o în 1906. Într-o asemenea federație, și românii și-ar fi găsit locul și demnitatea lor politică. Se știe însă că nici această propunere, nici altele similare de transformare a imperiului, cu toate că nu îi displăceau moștenitorului tronului, arhiducele Franz Ferdinand (potrivit istoricului Fejtő, Popovici ar fi fost, dintre consilierii săi, „acela care a exercitat asupra sa cea mai mare influență în problema națională”), nu au fost niciodată transpuse în faptă, nici măcar la nivel de proiect. Toate aceste evoluții, concomitent cu cataclismul geopolitic provocat de conflagrația mondială, au favorizat un rezultat care, în zorii secolului al XIX-lea, putea fi scontat: unirea Transilvaniei și a altor regiuni cu România.

Regatul, dincolo de politica externă, avea de rezolvat probleme serioase în materie de politică internă, probleme de ordin economic și social. În 1899, în mediul rural, 85% din populație nu știa nici să citească, nici să scrie, iar ministrul Instrucției Publice, liberalul Spiru Haret, era hotărât să schimbe această situație, în linie cu procesul de industrializare (nu prea impetuos) inițiat în vechiul Regat mai ales de unele medii apropiate de Partidul Liberal. Prezența sporită și activitatea unor învățători și preoți, susținută de Ministerul Instrucției Publice, au făcut loc, la sate, unei schimbări a mentalității țărănești. În cultura receptată, elementul rural a găsit un sprijin pentru a-și manifesta nemulțumirea și pentru a identifica cauza condiției sale social-economice nesatisfăcătoare. Acest lucru s-a întâmplat, probabil, independent de voința unor oameni ca Haret. Oricum, mesajul prezent în programul acestuia de școlarizare (adresat cu precădere zonelor rurale) nu și-a pierdut semnificația nici după Primul Război Mondial.

Noul secol moștenise de la precedentul o problemă agrară ce cu ușurință poate fi numită arzătoare. Într-o țară care nu cunoștea emigrația (fiind, dimpotrivă, un teritoriu de imigrație), aceasta privea 75% din populație, de altminteri, ceea ce numeroși intelectuali în-

clinau să numească, de altfel, nu într-un tot eronat, adevăratul popor român. De fapt, în orașe – mai ales în cele din Moldova –, minoritățile etnice, care constituiau o bună parte a păturilor burgheze, aveau o pondere discretă; dimpotrivă, clasa țărănească era alcătuită din români și doar în mici procentaje din slavi sau din alte naționalități. Aceste date statistice incontestabile au avut consecințe serioase în evoluția convingerilor populare și în ideologiile culturale și politice. Un fruct otrăvit l-a constituit răspânditul antisemitism. Evreii erau aproape în exclusivitate cetățeni și prezența lor în mediul rural nu era foarte apreciată: pe de o parte, nu aveau posibilitatea de a cumpăra proprietăți, iar pe de altă parte, nu de puține ori, ei luau în arendă sau administrau asemenea proprietăți, reprezentând, în ambele situații, figuri văzute de țărani ca autori sau ca simboluri ale exploatarei. La jumătatea secolului al XIX-lea, după unirea principatelor Țara Românească și Moldova, minoritatea evreiască era de 3%, dar urca în Moldova la 7%, față de un limitat 0,4% în Țara Românească (concentrate mai ales în București). În ultima parte a secolului al XIX-lea, procentajul a urcat treptat, dar a urmat o nouă descreștere, iar în ajunul Primului Război Mondial ajunsese din nou foarte aproape de punctul de plecare, adică în jur de 3,3% (circa un sfert de milion de suflete). Totuși, în orașele din Moldova, concentrarea de evrei era foarte mare și nu întâmplător tocmai în această parte a Regatului sentimentele antisemite erau mai puternice. Cu toate acestea, pe teritoriul românesc nu s-a asistat la violențe și masacre cum se înregistrau dincolo de frontiera cu Imperiul Rus, pătat de pogromuri de mari proporții, ca acela petrecut în 1903 la Chișinău, în Basarabia sau Moldova țaristă. Totuși violențe împotriva evreilor au existat și în Moldova românească, în 1907, cu ocazia mării răscoale țărănești. Această impresionantă izbucnire a nemulțumirii sociale a demonstrat, doar în această privință, că, în ochii țăranilor, minoritatea evreiască era asociată cu pătura posesorilor de terenuri (proprietari și arendași), care se îmbogățeau pe spinarea locuitorilor de la sate. Minoritatea evreiască era asimilată și cu „orașenii”, percepuți ca ostili și ca exploatare ai clasei țărănești; în plus, mulți o considerau străină de țară, întrucât, în bună parte, reprezenta consecința unei imigrații ce încă nu prinsese contur înainte de anii '30 ai secolului al XIX-lea.